

TAMÁSKA MÁTÉ

Templom és identitás: Nagy- és Kistoronya (Szlovákia)*

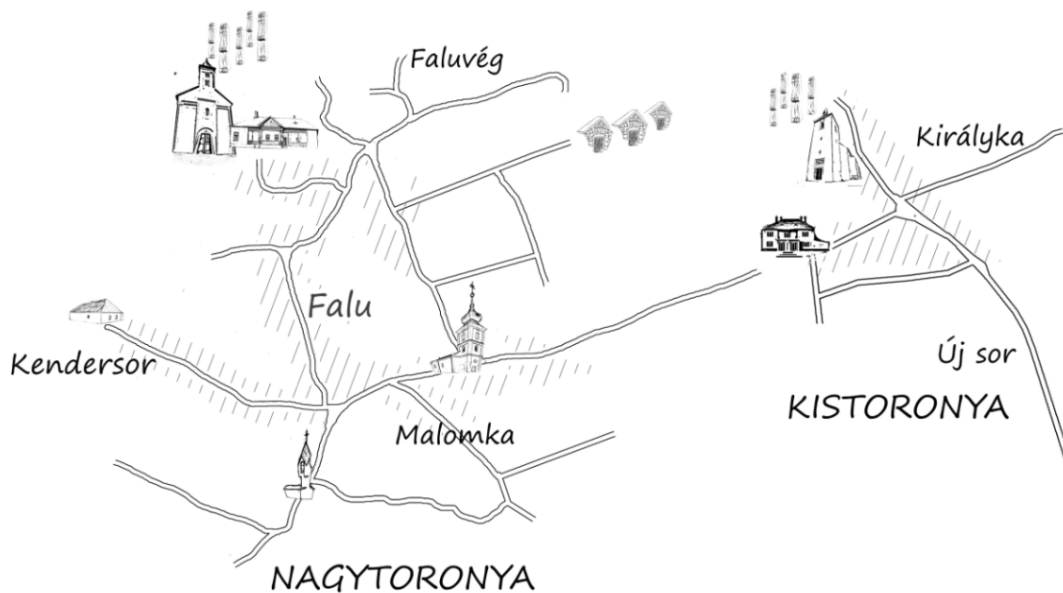
Két református múltú, ma vegyes felekezetű falu történeti szociográfiája

Megjelent:

Valóság, 2017 (60. évfolyam), 9. szám, 92-108. oldal.

A tanulmány az Emberi Erőforrások Támogatáskezelő Egyházi és Nemzetiségi Támogatások Osztálya, Református Reformáció Emlékbizottság, a reformáció 500 éves jubileuma emlékévé részeként, a nevezett intézmény támogatásával valósulhatott meg. Azonosító szám: REB-16-1-KUTATAS-0006. (lásd ugyanezt az eredeti szöveg „*” jelű jegyzeténél is)

Képek:

1. ábra. Nagy- és Kistoronya térképe, ferde vonallal satírozva a történeti falumag, a templomok, illetve a szövegben előforduló fontosabb épületek, falurészek, valamint a történeti utcák (szerző rajza)

2. Nagytoronya református temploma (fotó alapján készült rajz: Horváth Ágoston)

3. Nagytoronya görögkatolikus templom (fotó alapján készült rajz: Horváth Ágoston)

4. Kistoronya református temploma (fotó alapján készült rajz: Horváth Ágoston)

(*A történeti szociográfia útján*) Az egyházi aktivitás sok mindentől függ.¹ Egy olyan kicsiny közösségben, mint amilyen a két Toronya, talán erőteljesebben befolyásolja a jelen, a személyes kapcsolatok néha már kicsinyesnek tűnő hétköznapisága, mintsem a történeti örökség. „Mitől függ, hogy jártnak-e templomba? Megmondom én, van olyan is, hogy valaki szerelmes a papba, na, ez az igaz!” – meséli kacagva egy idős néni. Lehet, hogy igaza van, de én mégsem állhatom meg, hogy a felszín mögött ne kérdezzek rá a történelmi szerkezetek hosszú távú hatásaira.² Szeretném megérteni, milyen tényezők alakították a két Toronya református habitusát, melyek azok a települési és társadalmi örökségek, amelyek néha évszázadokon átívelő erővel, néha csak évtizedes távlatokban, de vázát adják a falvak hétköznapijainak.³ Nem történeti falumonográfiát akartam írni, hanem a jelenből kiinduló történeti szociográfiát.⁴ A jelen jelbeszédrendszeréből igyekeztem a lehető legtöbbet feljegyezni: a házak formáját, átalakulásuk fázisait és persze megfigyelni az embereket, ahol lehetett meg is szólítva őket a kerti munka közben vagy a bolt felé menet. S bár remélem, hogy az ilyenfajta szociográfiának megvan a maga tudományos legitimitációja a társadalomtudományokban, megfigyeléseimet kérdőíves vizsgálatokkal is igyekeztem pontosabbá tenni.⁵

A kérdőíveknél azonban hasznosabbnak bizonyult az a tíz interjú, amelyet 2016-ban a helyszínen készítettem idős falusiakkal. Beszélgetőtársaim egy kivételével mind reformátusok és magyarok voltak. Mivel célom, hogy az ő látásmódjukból is a lehető legtöbbet adjak át, sok helyen szó szerint idézem majd mondataikat. Az elbeszélésekben feltáruló időtávlatnak persze megvannak a maga korlátai, hiszen a kétezres évek második évtizedében az élő történelmi emlékezetben már legendákká homályosultak a sorfordító nagy események: a mezőgazdaság államosítása, a kitelepítések, a kényszermunkatáborok, a zsidók elhurcolása, a háború, nem beszélve a még régebbi időkről, az első határmódosításról, vagy az amerikai kivándorlási hullámról. Az elbeszélt történelemben feltáruló emlékek nyomok a múlt felé, amelyeket lehetőségemhez és tudásomhoz mérten igyekeztem követni az anyagiasult emlékekben, a házakban és az utcaképekben, az anyakönyvekben, a presbiteri jegyzőkönyvekben, a templomi feliratokban, sírkövek és emléktáblák felirataiban, térképeken és népszámlálási adatokban, jócskán tovább merészkedve az elbeszélő múlt határain.⁶

Ha egyetlen szóval akarnám összefoglalni a két Toronyán szerzett összes tapasztalatomat, akkor azt mondanám, határon vagyunk. Határán a tájaknak, Tokaj, Bodrogköz és a terebesi járás között, határán a református, katolikus és görögkatolikus felekezeti tömböknek, pontosan rajta a magyar–szlovák nyelvhatáron, de legfőképp talán egy átmeneti időben vagyunk, amely a hagyományos faluközösségből

a város meghatározta falusi idill, pontosabban annak képzete felé vezet.⁷ Ez az új vidéki idillkép a világ fejlettebb pontjain már jó fél évszázaddal korábban létrejött. Itt a szemünk előtt tűnik el a régi falusi világ maradéka és adja át a helyét a város és falu közti határokat fél órás autóúttá zsugorító posztmodern vidékiességnek.⁸

(Egy az Isten: háromnál is több templom) A nagytoronyai református templom befalazott déli kapuja felett a harmincas évekbeli felújításkor (1936) középkori Mária kép került elő.⁹ A bizáncias ikonográfia kompozíciós merevségét a gyermekére néző édesanya szabályokat felrúgó mosolya teszi életszerűvé, egyben a rajzolat egyszerűsége okán naivan közvetlenné is. A kép előtt egy nénike szlovákul imádkozik, de ha magyarul kérdezik, magyarul válaszol. „Ki kellett volna jobban festeni Máriát, így alig látszik az arca!” – mutat a nemrég restaurált kép felé. Aztán hamar másra terelődik a szó, a Kassán tanuló felnőtt unokákra, a szőlőkre. Mária is csak édesanya volt, igazán megértheti a napi gondokat. Az unoka Kassán tanul a főiskolán, drága az élet, kell a pénz. Kint a szőlőben meg csak a munka van. Ha eladnák a szőlőt, lenne pénz is, kevesebb lenne a munka is. Persze közben egy tenyérnyi Toronya is eltűnne. Ezt már én gondolom hozzá. Merthogy az új tulajdonos nagy valószínűséggel kassai lenne, talán éppen az unoka egyik egyetemi tanára, orvosa, leendő munkaadója. De az is lehet, hogy a helyi sztár borászathoz kerül a szőlő, amely a maga módján ugyan a régi Toronya hagyományait viszi tovább, ha ehhez a hagyományhoz az itteni nagybirtok évszázados jelenlétét is hozzávesszük.¹⁰

ToronyátSzlovákia-szerte borairól ismerik.¹¹ A mediterrán gyökerű európai szőlőkultúra itt éri el legfelső határát, itt találkozik az északi hegyek hallgatag hangulatával.¹² Tokaj-Hegyalja egész habitusában érezhető ez a találkozás, de különösképpen itt, a két Toronya közti domboldalon átsétálva.¹³ Fényes Elek rövid szócikkében sem mulasztja el megemlíteni, hogy Kistoronya (Nagytoronyával ellentétben) „még a Hegyaljához tartozik, s északról zárja be ezt a nevezetes bortermő vidéket.”¹⁴ De nemcsak a borvidékhez kötődik erőteljesebben Kistoronya, hanem általában déli területek felé.¹⁵ Ez már fekvéséből is kiolvasható, hiszen a templomdombról szabad a kilátás Bodroghöz magyar falvai és a Zempléni-hegység felé. Nagytoronyának ezzel szemben mind fekvése, mind habitusa sokkal zárkózottabb. Elbújik egy kerek domb mögé (Fekete-hegy), amelynek vidámabb, szőlőkkel borított délkeleti oldala alig kivehető a faluból.

Mindkét településnek van református temploma, melyek közt az út gyalogosan is tizenöt-húsz perc alatt megjárható. Erre gondolhattak a reformált hívek is, mikor a 16. században úgy döntöttek: elég egy prédikátort fizetnie a két gyülekezetnek.¹⁶ Nagytoronya lehetett a gazdagabb, oda került a lelkészlak. Pedig a történelem úgy hozta, hogy idővel a két falukép közül szemre és hangulatra is inkább a kistoronyai maradt tisztább reformátusnak. Nagytoronyán már a 19. század elején többségbe kerültek a katolikusok, igaz nagy részük a görög uniált egyházhoz tartozott (részletesen lásd később). A keleti szertartású, a falusi közegben összeolvadó barokk és klasszicizáló elemeket felvonultató egyszerű templom a 19. század első évtizedeiben készült el (1821), a torony pedig csak 1899-ben.¹⁷ Ma mégis azt mondhatjuk, hogy ez a falu temploma. A település főutcájára néz, előtte állnak meg a járatos buszok, itt kell felkanyarodni a bolt felé. Vasárnaponként a fél falu a görögkatolikus misére megy el. A szertartást a templomkertbe is kihangosítják, hogy a kisgyerekesek se maradjanak le.

Nagytoronyának van még egy harmadik temploma is, mely egészen új, a rendszerváltás után készült csak el (1994). Pedig a római katolikusok sem új jövevények. Ha máshonnan nem, onnan tudhatjuk, hogy 1772-ben az egri püspök személyesen látogatta meg a falut, amin felbuzdulva a hívek elérkezettnek látták az időt visszaszerezni a középkori templomot. Levélben panasztolták a pozsonyi helytartó tanácsnak, hogy a protestánsok leverik a templom még meglévő Szűz Mária festményét: „A munka elvégzéséhez saját hitükbeli kőművest bíztak meg, aki tiszteletlen szavakkal káromkodva bele is kezdett a munkába, de Isten akarta így megtorolni a rajta esett sérelmet: az megmozdult állványról lezuhant az illető, nyakát szegte, és nemsokára szerencsétlenül meg is halt.”¹⁸ Úgy látszik azonban, nem volt foganatja a kérésüknek, mert a kálvinistákat meghagyták tulajdonukban. Ezután bő kétszáz év telt el,

mire a nagytoronyai katolikusok saját templomot szentelhettek. A falu Csörgő felőli bejáratánál magasodó épület megcsavart tornya talán túlságosan is extravagáns, a rendszerváltás utáni idők posztmodern formai tobzódását idézi. A faluban úgy tudják, hogy a templom helyét eredetileg a két Toronya közt jelölték ki – ezzel is kifejezve a plébánia kétlakiságát – de végül csak itt találtak alkalmas telket.

A kistoronyai katolikusok templomügye így máig rendezetlen. Pedig a faluban számszerűleg ők vannak többségben, miközben a fogyatkozó reformátusoknak egyre nagyobb anyagi kihívás az örökölt ingatlanok fenntartása. Az egyik beszélgetőtársam keserű tréfaként említette meg, hogy előbb-utóbb a pápistáké lesz a templom. A kántori tanítólakot és iskolát már ők (értsd: az önkormányzat) használja. Rajta a felirat: materskáškola, azaz óvoda. Az önkormányzat a templom mögötti temetőt is átvette volna, erdőket kínálva cserébe. Ám a temető, s vele a református közösség múltja egyelőre nem lehetett alku tárgya.

A saját egyházi temető kérdése annál inkább kényes téma, hiszen a toronyiak közösségükhöz és múltjukhoz sokkal inkább vallásukon, mint nyelvükön keresztül viszonyulnak.¹⁹ Akutálás során felvett kérdőívre válaszolók szerint a település életében a templom a legfontosabb megtartó erő, sokkal fontosabb, mint például az iskola. Az emberi kapcsolatok és a természeti környezet mellett a vallásosság a toronyiak értékvilág harmadik alappillére. Ezekhez képest a nemzeti hovatartozás kérdése – a kérdőívek szerint legalábbis – mintha nem is létezne (a kérdés persze ennél összetettebb, lásd később). Így, miközben a magyar nyelv, pláne a magyar identitás már csak az idősek elbeszéléseiben él, a református egyház, ha nem is virágzik, de működik. A lelkeszség adatai szerint Nagytoronya hetven hívőt számlál, míg Kistoronya körülbelül másfél százat. Az istentiszteleteket persze ennél lényegesen kevesebben látogatják. „Noha a kistoronyiakmajd kétszer annyian vannak, de „jó kálvinista módon”, szépen otthon maradnak. A nagytoronyiakra viszont hat a helyi görögkatolikusok szinte fanatikus vallásossága. Látják, hogy a szomszéd megy a misére, ők sem akarnak lemaradni. „Sátoros ünnepeken szinte mindenki eljön” – meséli Pusztai Zoltán lelkész, aki a nagytoronyiak hívek erőteljes kérésének engedve immár minden második héten szlovákul tartja az istentiszteleteket.

(A két templom) Az egy gyülekezet – két templom ténylegesen kétféle gyülekezetet és kétféle habitust takar. A különbségeket maguktól nem szívesen emlegetik az emberek, de direkt kérdésre nem esik nehezükre a különbségtétel: „Cselédházak Kistoronyán voltak. Ők egyszerűbben is építkeztek.” „A nagytoronyiak inkább szlovákok, mi inkább tartjuk a magyarságot.” „A kistoronyiak csak összetartóbbak, ha kell, maguk összerakjuk a pénzt.” Utóbbi mondat a kétezres évek templomfelújításai kapcsán hangzott el. A kistoronyai magyarok számára nehezen megmagyarázható, hogy miközben odaát már félig szlovák az istentisztelet, a magyar állam mégis Nagytoronyát támogatja, míg nekik, a magyaroknak, saját erőből kellett összerakni a pénzt.²⁰ „Olyan, mintha más házához hordanánk a köveket. Csak egy hajszálon múlt, hogy a nagytoronyiak át nem léptek már most is a szlovákokhoz, de előbb utóbb majd megteszik.”

A kérdéses kiválás előzménye, hogy a 2009-ben létrehozott határokon átnyúló Magyar Református Egyházhhoz két év múlva a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház is csatlakozott, ami a szlovák hívők között nem kis ellenérzést váltott ki.²¹ A nagytoronyiak szlovák reformátusok közt felmerült, hogy átlépnek a nagymihályi egyházkerületbe, amely már ma is szlovák nyelvű. A józan mérlegelés azonban felülírta a hirtelen felbuzdulásokat, hiszen hetven egyháztagnak magában aligha kapna lelkészt. A szlovák elkötelezettség azonban helyet kért magának a templombelsőben. A műemléki felújítás miatt más helyre kerülő címer kiválasztásánál nem a Magyar Református Egyház, hanem a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház címerét vették alapul, amin a bárány alatt az elhurcolt negyven prédikátor hajója is látható. A címer alatt két nyelven olvasható a bibliai idézet: „Légy hű mindhalálig.” Kistoronyán mindezzel szemben a Magyar Református Egyház hajó nélküli címere látható a szószék felett. Az már nem a hívek közötti identitások (illetve ízlések) különbségéből, hanem a

műemlékvédelem nagytoronyai jelenlétéből fakad, hogy miközben a kistoronyai címer színes, a nagytoronyai egyszerű, vonalrajzos.

A két templomban persze nem a címer az egyetlen, amely az egy gyülekezet kétféle közösség identitására utal. Sőt mondhatni, a címer a legkevésbé feltűnő, mert közvetlenül igyekszik kifejezni egy jelenleg zajló nyelvi és identitásbeli változást. Mindeközben a két templom egész architektúrája a múltba vezető jelrendszerek hálózata, a közösség(ek) folytonosságát hirdető eleven emlékmű. A név kötelez és nem állunk messze az igazságtól, ha a két Toronyaviszonyrendszerét a „nagy” és a „kis” előtag mentén próbáljuk meg értelmezni. A nagy jelzőbe sok minden belefér: az, hogy az ott álló templom régebbi, művészetileg rangosabb, ez volt a 16. századtól a református anyagközség, a 20. század derekáig itt laktak a legmódosabb patrónus családok.

Nagytoronya temploma a magyar királyság középkori történetének első évszázadait idézi. Ebben az időszakban a templomok még nem voltak mai értelemben vett közösségi épületek. Sokkal inkább hódító, kolonizációs erőt képviseltek, építőik helyi, de sokszor csak helyben birtokot szerző hatalmasságok, mestereik pedig általában vándorló céhműhelyekből kerültek ki.²² Rendszerint magaslaton állnak, térben némileg elkülönülve a falu világi részétől vagy legalábbis annak jobbágyi lakóházaitól. Nagytoronya temploma mintha ideáltípusa lenne ennek a korai keresztény világnak. A mai falutól kissé távolabb épült. A 13. századi karzat feltehetően az építető (Tolcsvay) család reprezentációs igényeit (is) szolgálta.²³ Falazóanyaga téglá, melyekből igen mives és nagy szaktudásról tanúskodó fogazatos díszeket raktak ki. A templom ráadásul a történeti téglaeépítészetnek jóformán egyetlen emléke a faluban. Amennyire tudható még 19. században is kőből, kővel vegyes sárból, vályogból építették a helybéli házakat. Viszont a 13. századi téglarchitektúrának a környékbeli templomokon több helyütt is megtaláljuk a párhuzamait, így például Bodrogszentesen, Csarodán vagy Karcsán.²⁴

Miközben a nagytoronyai templom művészettörténeti értékeivel a környék 13. századi rangos építészeti emlékeit juttatja eszünkbe, s vele a patrónusi plébániák születésének korát, Kistoronya temploma a megszilárdult egyházszerkezet reliktumuma. Formavilága végtelenül egyszerű, de helybelivé vált tudást tükröz. Stílusában gótikus, de a gótikából voltaképpen csak a boltozás tudományát veszi át. Minden, ami a gótikát monumentálissá teszi, minden, ami kőfaragás és technikai bravúr, az vagy eleve hiányzott vagy az idők során lekopott az épületről. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor épülhetett az eredeti, de a 14–15. századnál aligha korábban, hiszen a falu első említése is csak 1392-ből való.²⁵ A templom falában elhelyezett feliratos kövek alapján annyit azonban biztosan tudhatunk, hogy a 17. század végén a templomot újjáépítették. A vésett betűk nehezen találják a helyüket, néhol kicsúsznak a sorból, az egyik e betűt például utólag kellett a hasas D betűben elhelyezni. Ami azonban a legfontosabb, hogy a szöveg a reformáció szellemében, anyanyelven, szól: „a néhai nemes Mihályi Kövér Mihály úr címeres, mint élteben ez eklézsiának adakozó patrónusa volt, úgy az ő halála után felesége nemzeti Balasi Ilona asszony derék költéssel volt ez istenes munkának építésében.” A felirattal szemben patrónusi pad, hasonló esetlen betűfelírással, demegkapóan szép reneszánsz virágmintás fatáblákkal. A kistoronyai templombelső ma is a 17–18. század fordulóját idézi, hangulatában pedig Bodrogszentesnek és a Felső-Tiszavidéknek a népi kultúrával keveredő egyházművészetét.²⁶ Főként, ha a toronyra is vetünk egy pillantást. A rendelkezésre álló leírások nem említik, hogy a torony későbbi lenne, így aztán csak találgatni tudunk, hogyan és miként kerülhetett a falazott torony belsejébe a Felső-Tiszavidék harangtoronyait idéző masszív ácsszerkezet. Egy máshol már fölöslegessé váló harangtoronyt építettek volna be, netán eredetileg itt is harangláb állt volna?²⁷

Nagytoronyán van ugyan harangláb, de az csak az 1936-os felújításkor került oda, miután a statikai vizsgálatok megállapították, hogy az eredeti torony nem bírja tovább a terhelést.²⁸ Nagyrészt a harmincas évekből, kisebb részben az 1800-as évekből felújítás az oka annak, hogy a nagytoronyai templom éppen azt a korszakot és népies atmoszférát nem idézi elénk, amelyet a kistoronyai oly erőteljesen képvisel. „A harmincas években a templomot átépítették és a freskókat bedobálták a földre” – mesélte egy idős néni, akinek az édesapja még dolgozott a templom felújításán. A korabeli fényképek

tanúsága szerint valóban alapos munkát végeztek a felújítók. A falakat a csupasz tégláig leverték, a gótikus szentélyt elbontották és kelet felé jócskán megnyújtották a hajót. A karzatot legjobb tudásuk szerint márványhatású kőlapokkal borították, díszek gyanánt barokkos fonatokat festettek rá, a tetőre pedig világoskéken ragyogó eget festettek. A világításról kristálycsillár gondoskodott. A régi és szegényes kistoronyai templommal összevetve a nagytoronyiak akkoriban joggal lehettek büszkéek a felújított templomra. A templombelső a kor divatjának megfelelő neobarokkos eleganciát sugárzott, ami azonban a református „puritán szellemtől” meglehetősen távoli ízlést képviselt.²⁹

A 20. század harmincas–negyvenes éveit az a korszak, ameddig a ma élő legidősebb generáció még valamelyest vissza tud emlékezni. Egyben éppen ez az a sorsfordító két évtized, amely a helyi közösségek 18. században kialakult többfelekezetű és többnyelvű együttélésnek véget vetett. Pusztán a tény, hogy a nagytoronyiak a harmincas években képesek voltak templomuk bővítésére, elgondolkodtató a két közösség akkori anyagi erejét illetően. Ugyancsak beszédes a temető, amely Nagytoronyán jóval több rangos sírkövet őriz ebből az időből. A legrangosabbakat egyenesen a templomkertben, az egykori Marikovszky család és rokon családjainak a neveivel. Kistoronyán beszélgetve nem találjuk nyomát ennek a falusias nemesi miliónek. Épp ellenkezőleg, az idősek a régi világ szegénységét hangsúlyozták ki: „Mit csinálhattunk volna, dolgoztunk. Aki pedig dolgozik, az nem ér rá pénzt keresni. Egyedül a vinclereknek volt szőlője.” „Nagy volt a különbség a két falu között! Nagytoronya gazdagabb volt, többen voltak, küldték az amerikasok haza a pénzt. Itt kapások voltak, a zsidóknál dolgoztak.” Adva van tehát egy kép, amely egy jómódú, de lassan elszegényedő nemesi hagyományú Nagytoronyáról és egy szegényes, kapások lakta Kistoronyáról szól. Ám, mint minden pillanatfelvétel, ez sem vetíthető vissza korlátlanul a múltba.

(Templom, település, társadalom) A legelső adat, amely a két Toronya 18. században kialakuló társadalmi szerkezetéről kezünkbe kerülhet, az a II. József féle népszegítségösszeírás, illetve a vele egykorú katonai térkép. Eszerint Kistoronya valóban kisebb volt: 83 portájában mintegy 374 fő élt, míg Nagytoronyán 111 házban 662-en.³⁰ A népszegítség rétegzettségében feltűnő a nemesség markáns jelenléte, különösen Kistoronyán. Ott a felnőtt férfiak jó harmada, Nagytoronyán mintegy 15 százaléka tartozott a nemesi rendhez. A parasztok mindkét településen körülbelül azonos súlyt képviseltek, ám Nagytoronyán voltaképpen nem ők, s nem is a nemesek, hanem a zsellérek alkották a helyi társadalom többségét. A 18. századi hierarchia csúcsát (egészen a 20. századig) a nagybirtok foglalta el. Az elkobzott Rákóczi birtokokat előbb maga a Kamara vette kezelésbe, majd német nemesi családoknak adományozta.³¹ A reformátusok körülbelüli arányáról az 1811-es egyházi látogatás ad tájékoztatást, eszerint Kistoronyán 284, Nagytoronyán 223 volt a református hívek száma.³² Ez pedig azt jelenti, hogy míg előbbi községben a reformátusok erős többséget alkottak, addig a lelkészlaknak is otthont adó anyatelepülésen emberemlékezet óta kisebbségként éltek. Talán nem túlzás azt állítani, hogy akét falu reformátusainak habitusában meglévő különbségek részben erre az évszázados élményre vezethetők vissza. Nagytoronyán a kisebbségi reformátusság közösség csak úgy maradhatott fenn, ha a falu többi részétől térben és társadalmilag is élesen elkülönülő világot épít fel magának.

Mindez a faluszerkezetben is jó leolvasható. A református templom alatti telekcsoport élesen elüt atelepülés többi részétől. A szabálytalan alakú, nagyobb kiterjedésű telkek már az 1780-ban készült urbáriumi térképen is feltűnnek és egy körülbelüli fél karéjt képezve veszik körbe magaslaton álló templomot.³³ A templomdomb alját kőfalakkal kellett megtámasztani. A fal látványa csak erősíti a református templom körüli településmag amúgy is markáns különállását: „A templom alatt csupa nemes lakott, egészen a pincesorig. A fentiek jobban elszegényedtek, ők kezdték el először eladogatni a telkeket. A lenti, Pincesor felőli részt már a háború után adták el, megneszelték, hogy úgymint elveszik a birtokot, idejében eladták.” Nagytoronya nemes családjai néhány nevesebb személyiséget is adtak, akik a magyar közigazgatásban vagy a közoktatásban helyezkedtek el.³⁴ „Az utolsó Nátafalussy nemrég halt meg. Mások elmentek, Újhelyen, Debrecenben vannak, de a temetőbe még visszajárnak.”

Közvetlenül a nemesi telkek mögött telepedtek meg a muzsikus cigányok, a Konečnán (szó szerint faluvég, de a magyarok is a szlovák nevet használják). Kisnemesek és cigány muzsikusok. Így együttfelevenítik az emlékekben a Mikszáth által kedvesen, Móricz által szigorúan megfestett kelet-magyarországi dzsentrik világát. A mulatós, nemesi rangjára és úri életmódjára büszke, de máskülönben földbirtokát hivatali állásokra cserélő hazai polgár típusát. Toronyán az úri közönség találkozásaihoz még egy igazi fürdőhely is rendelkezésre állt³⁵: „Nem volt nagy fürdő, tán, ha két kád volt benne, de volt egy bálterem. Ott voltak a színjátszó körök is. Mi gyerekek is sokszor mentünk fel oda, előadásokat tartottunk.” „Ilyen zenekar még Budapesten sem volt. Vasárnap kijártak az emberek kuglizni. A táncterembe meghívóval lehetett bemenni.” A templom mögött élő zenész és vályogvető cigányokra szinte mindenki emlékszik: „Mondták, nem menj oda, mert ott van a Mário, válykot vet, koszos leszel. Amúgy rendes cigányok voltak.” A hatvanas években aztán a cigányok felkerekedtek, áttelepültek Csehországba, mint mondják, befutott zenészek lettek. Néhány éve, mikor visszajöttek megnézni régi falujukat, a templomban is megfordultak, még nótát is húztak odabent. Volt, aki mosolygott, volt, aki mérgelődött, hogy nem való a templomba a cigányzene. A faluvég telkein persze nem csak cigányok éltek. A gróf majorságaiban, erdeiben, szőlőben szolgáló cselédek is megtelepedhettek itt: „A hegyen vehettek földet, akik kiestek a grófi szolgálatból. Nem is föld volt, hanem cserjés, amit ki kellett irtani. A volt grófi szolgálók miatt gúnyosan »kúriának« hívták ezt a részt. Aztán felosztották a gróf földjeit, lehetett venni máshol is földet, akkor már nem jöttek ide az emberek.”

Nagytoronya erős térbeli és társadalmi tagozódásának a nemesi telkek és a faluvég kapcsolata csupán egyik helyszíne. A 20. század hatvanas éveikig jól elkülöníthető társadalmi tömbök léteztek egymás mellett: a reformátusok lakta falu, a ruszinok Kendersora és az országút mentén kialakuló majorsági falu, a majdani faluközpont őse.

A Falu nagybetűvel írva a település egyik utcája, szlovákul Široká (magyarul Széles utca, de a magyar adatközlők vagy Falut mondanak, vagy az utca szlovák nevét). Mindkét elnevezés utal egykori központos jellegére. A szalagtelkekkel övezett utcát zömmel reformátusok lakták, de nem kizárólagosan. Az országút felől induló utca a nemesi telekcsoporthoz vezet, felfelé tölcészerűen kiszélesedve. Ezt a formáját a fent elhelyezkedő kútnak köszönhette, aminek utódja, immár nyomós kútként és az utca közepéről egy kis utcaszegletbe áthelyezve, ma is megvan. A Falu utcát már az 1780-es térkép is ábrázolja.³⁶ Lentről nézve a baloldali telekcsoporthoz Pocsuioként, azaz birtokként jelöli, csak a jobboldalra írta azt a rajzoló, hogy Nagytoronya. A „nagytoronyai sor” házai keresztelik az országutat és tovább haladnak a patak mentén.³⁷ A térkép alapján azt sejtethetjük, hogy a Falu utca bal és jobb oldala között is lehetett valamiféle társadalmi különbség, ám erre ma már senki sem emlékszik.

A Falu utcának feltűnően szabályos telkei feltehetően a kamarai, illetve egyéb, a mindenkori földesúr birtokrendezési törekvéseinek lenyomatát is őrzik. Még inkább igaz ez a Kendersorra, amely valamikor az 1780-as években rendkívül gyors ütemben épült be (az 1780-as térképen még nem, de a néhány évvel későbbi katonai térképen már szerepel). A levéltári források minden bizonnyal megerősítik a térképek olvasatát, miszerint a Kendersor szervezett telepítés eredménye, melynek során görögkatolikus, föld nélküli, szláv nyelvű zsellérek érkeztek a községbe. Ez a telepítés szinte megkettőzte a falut, mind számában, mind identitásában: őslakosok–telepesek, reformátusok–görögkatolikusok, magyarok–ruszinok (akkori nyelvhasználatban oroszok), jobbágyok, parasztok – föld nélküli zsellérek, módosak és szegények. Nagytoronya református magyarsága egy kvázi ikerfaluban élt, noha a két falurész között nem volt fizikaitávolság.

A lakóhely szerinti elkülönülés idővel oldódott ugyan, de ami igen beszédes, az 1900-as évektől átnézett református házassági anyakönyvekben alig találunk vegyes házasságokat, s ha elvétve mégis akad egy-egy, ott is római katolikus (tehát nem görögkatolikus) a hitvestárs. Ugyanennek az elkülönülésnek a településképben érzékelhető öröksége, hogy Nagytoronyán jóformán napjainkig, de legalábbis a hatvanas–hetvenes évekig fennmaradt a házak felekezeti jelölése. A Kendersoron például mind a mai napig feltűnő a kereszték, kettős kereszték kizárólagossága.

A házak felekezeti jelölését Kistoronyán már a legrégebb házakon sem igen fedezhetjük fel. Kistoronyán a felekezeti sokszínűség szinte észrevétlen a térben, aminek komoly történeti okai vannak. „Itt nincs ilyen, hogy református utca vagy katolikus. Össze vannak keveredve.” A történeti térképek szerint elkülönülő utcáról már csak azért sem beszélhetünk, mert Kistoronya voltaképpen egyutcás község volt és csupán egy telekmélységnyi kis leágazással bírt a nagytoronyai út irányába. Ha jöttek is telepes rajok, nem voltak olyan nagyszámúak, hogy az uradalom számukra külön falurészt jelöljön ki. Nem lényegtelen adat, hogy a kistoronyai református esküvők között az 1900-as évektől jelentékeny arányban találunk felekezeti vegyes házasságokat.³⁸

Általában is igaz, hogy míg Nagytoronya nemzetiségi, vallási és hierarchikus szerkezetére a csoportok közötti erőteljes határképzés és zártság volt a jellemző, Kistoronya nyitottabb falu volt. Az 1881-es nemzetiség statisztika szerint például a magyar, szlovák-rutén (tót) népesség mellett jelentős számú zsidóság, sőt még némettség is élt a községben. Mindez éles ellentéte Nagytoronyának, amely zártkifelé is, illetve felekezetek között is. Egy idős adatközlő így emlékezett vissza a harmincas–negyvenes évek házassági szokásaira: „Fiatalkoromban nem igen volt olyan, hogy református máshoz menjen. Ha mégis, leginkább a református fél lépett vissza.” Kistoronya ellenben legényfogó helynek számított. Az eklézsiába anyakönyvezett vőlegények rendszerint környékbeli falvakból érkeztek és nem volt ritka, hogy az illető katolikus családból származott. Az 1920-as határmódosítás után a Magyarországon maradt zempléni települések (Pálháza, Pácin, Sátoraljaújhely) már elmaradtak, ezután a Bodrogsík és a Hegyköz magyarlakta falvai felé találunk kapcsolatokat.

	<i>népesség</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>	róm. kat.	görkat.	helvét	izr.
Nagytoronya	594	266	2	326	147	257	174	11
Kistoronya	575	420	23	110	92	141	293	48

1881-es népszámlálás főbb nemzetiségi és felekezeti adatai. Forrás: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, <https://library.hungaricana.hu> 02.12.2016

A kistoronyai vegyes házasságok mögött feltehetően a vincelléreknél, de még inkább a nagy uradalmi, később (1920 utáni) állami szőlőkben munkát vállaló napszámosokat és állandó cselédeket sejtethetük – tehát olyan legényeket, akik jól tudták, hova házasodnak. Ez a mobil agrármunkás réteg Nagytoronyán is jelen volt, ám ott a házassági anyakönyvek szerint nem találta meg a kapcsolatot a helyi reformátusokkal. Pedig a nagytoronyai református gazdák többsége sem volt tehetős. Úgy tűnik azonban, hogy a helyi nemesek képviselte zárt, polgáris elemeket is felmutató miliője kihatott a „paraszti” gyülekezet habitusára is. A már említett harmincas évekbeli templomfelújítás nem kis részben a paraszti hagyományok elhagyását, egy polgárosuló közösség (volt nemesek) értékrendjének átvételét jelentette meg. Ami persze nemcsak a templomban mutatkozott meg, hanem például az (elhagyott) viseletben is: „Nálunk csak a görög- és a római katolikusok hordták a népviseletet.”

A paraszti polgárosodás útján meginduló Nagytoronya és a környező, paraszti világba jobban belesimuló Kistoronya közötti különbségek azonban inkább csak árnyalatnyiak, másként fogalmazva egy, maximum két évtizedes különbséget mutatnak csupán. Így például a statisztikai adatokból leolvasható, hogy Nagytoronyán a paraszti épületek korszerűsítése, ami a tartósabb anyagok használatában (is) tetten érhető, hamarabb kezdődött, s már az 1910-es években többségben voltak volt a cseréppel (bádoggal) fedett házak a zsindegyházzal szemben (v. deszkás).³⁹ Néhány évtized múlva azonban Kistoronyán is hasonló változások zajlottak.

A lakóházak korszerűsödése mindkét településen a paraszti logika mentén zajlott. Másként fogalmazva, egyik helyen sem látjuk nyomát a hegyaljai bortermelő községek építészetre oly jellemző történeti urbanizációnak.⁴⁰ Ennek oka, hogy a két Toronya településképét sokkal kevésbé a helyi közösségek gazdaságilag is megerősödő, önszerveződő jellege, mint inkább a nagybirtok társadalomszervező tevékenysége határozta meg. S míg előbbi, miként a Hegyalján, a parasztház szerény léptékű urbanizációját indította el már a 18–19. században, addig utóbbi inkább a birtokközpontok innovációjában volt érdekelt.⁴¹ A nagybirtok telepítette be a 18. században a ruszin parasztokat, majd az uradalmak, majorságok, kiterjedt uradalmi szőlők idény- és állandó munkásai voltak azok, akiknek köszönhetően a két Toronya népessége állandóan növekedett.⁴² Hogy mit jelentett ez a folyamat a református közösség számára, az pontosan leolvasható Nagytoronya térszerkezetében. A 18. század elejei faluközpont még fenn volt a dombon, a templom körül. Az uradalom gazdasági épületei (malom, serföző ház, kocsmá, cselédlakok, erdészház) azonban már lenn, a mai főutca mentén épültek fel. Az uradalmi épületek mellett kapott helyet a görögkatolikus templom is, majd itt nyitották meg boltjaikat a betelepülő zsidók, itt épült fel a görögkatolikus iskola, még később a kultúrház és a tornyos tűzoltószertár. Az uradalmat az első Csehszlovák republika földreformja ellehetetlenítette ugyan, de a faluközpont ekkor már végérvényesen a völgybe költözött.⁴³

Kistoronya uradalmi öröksége még inkább meghatározó. A falut lezáró hatalmas uradalmi pincerendszer a helyi legendák és mesék állandó táptalaja. Zemplén vármegye monográfiájában olvashatjuk: „Most gróf Hardenberg Aladárnak van itt nagyobb birtoka és kényelmes úrilaka, mely még a Rákóczyak korából való. Alatta ősrégi pinczék és folyosók vannak, melyekről némelyek azt állítják, hogy a tatárjárás alkalmával búvóhelyekül szolgáltak, míg mások a pálosok idejéből valóknak tartják.”⁴⁴ Kistoronya uradalmi borászata jelentőségében messze felülmúlta szomszédját. 1920 után Csehszlovákia sem akarta kihasználatlanul hagyni ezt a gazdasági potenciált, ezért 1927-ben a Hardenberg-féle majorság helyén szőlészeti-borászati kutatóállomást létesített.⁴⁵ A régi világból csak a gazdasági épületeket használták fel. Az új szakértelmiségi elit számára többlakásos társasházat építettek, célszerűen berendezéssel, az új köztársaság szellemében: „A régi határszinten mindenhol ilyen épületeket látni, mint ezek. A csehek építették mindegyiket.” A kutatóállomás valóban sűrítve jeleníti meg a határváltozás következményeit, az uradalom és vele a régi arisztokratikus hagyományok végét, a központilag irányított „tudományos” modernizáció kezdetét, mindannak a mély történeti változásnak az első kísérleti laboratóriumát, amely a 20. század közepén átrajzolta a falvak életmódját. Hogy mást ne mondjunk, az önkormányzatnál található falukrónika szerint az 1930-as években elsőként a kutatóállomás kapott vonalas telefont.

(Etnikai és vallási változások) A húszas évek cseh kolonizációs politikája legalább annyira volt idegen a helyi szlovákságtól, mint a magyarságtól, így csak múló epizód maradhatott a két Toronya identitás-történetében. Nem úgy az 1938-as határmódosítás, illetve az 1945 utáni évek, amelyek helyi szinten is kiélezték a nemzeti kérdését. Még akkor is, ha tudjuk, a két Toronyán a nemzetiségi kérdés csak a felekezeti hovatartozás függvényeként értelmezhető: „Nálunk úgy volt, hogy mindenki beszélt magyarul is, meg szlovákul is. De a görögkatolikusok, azok szlovákok voltak, a reformátusok magyarok. A római katolikusok ilyenek is olyanok is, de most már ők is inkább szlovákok.” Nem csoda hát, hogy ha a vallási és nemzetiségi statisztikákat egymás mellé tesszük, előbbi (tehát a vallási adatsorok) hosszú távon relatív stabilitást mutattak, míg a nemzetiségi besorolásnál az emberek jobbnak látták, ha engednek az aktuális (nemzet)politikai elvárásoknak.

A felekezeti hovatartozás stabilitása valóban csak a nemzetiséghez viszonyítva nevezhető stabilabbnak. A dualizmus időszakában például a római katolikusok megerősödése szembeötlő, miközben a reformátusok részaránya, ha nem is meredeken, de folyamatosan csökkent. Mindeközben a népesség száma is komoly ingadozást mutat, ami az 1872–73-as nagy kolerajárvánnyal függ össze, amit főként Nagytoronya szenvedett meg: 1869-ben még 766 fő élt a faluban, 1880-ba már csak 594.⁴⁶ Ezután

viszont majdnem ilyen ütemben felfelé ívelt a népesedési mutató és már a századfordulóra elérte az eredeti szintet. Ugyanezekben az évtizedekben a katolikusok aránya meredeken emelkedett. Azt feltételezhetjük, hogy ebben jelentős szerepet játszott a betelepedés. Annál is inkább, mert 1900 után a népesség növekedése lelassul, az arányeltolódások ezután már inkább a két katolikus (római katolikus – görögkatolikus) felekezet között zajlottak.

A kétféle katolikus népesség között Nagytoronyán kellett legyen némi átjárás. A különböző évtizedekben felvett számsorok váltakozó előjellel hoznak ki 50-60 fős népességtöbblet, hol egyik, hol másik felekezet javára. A kétféle katolikus népesség keveredésének sokféle megnyilvánulása van. A helyi szlovák nyelv például jelentősen különbözik az irodalmi nyelvtől. „Az itteniek nem igazi szlovákokt beszélnek. Se nem ruszin, se nem szlovák. Mi úgy mondjuk hutorákok.” A keveredés a falu térszerkezetében is megmutatkozik: noha a Kendersort a helybeliek a görögkatolikus utcaként emlegetik, a legrégebb, 80-100 esztendőes parasztházak esetében is vegyesen találunk római és görög keresztet az épület homlokzatán. Kívülről tekintve tehát, a reformátusok számára a kétféle katolikus népesség szinte egyként jelenik meg (katolikusok, szlovákok), meglehetően ritka, hogy éles különbséget vonjanak a görögök és a rómaiak közöttük. Ha mégis, az inkább a nemzetiségi, illetve anyagi helyzettel függ össze: „Lenn laktak szlovák gazdák az út mellett. Nekik volt földjük, gazdagok voltak. A Kendersor inkább szegény volt.” Hogy mennyivel élesebb a katolikus–református határvonal, mint a katolikusokon belüli, azt mindennél jobban jelzi, hogy a két katolikus felekezet közös temetőt használt, illetve használ, ami térben is viszonylag távol fekszik a református temetőtől.

Kistoronyán, mint fent bemutattuk, több volt a vegyes házasság és a térben is elmosódottabbak voltak a határok, noha a katolikus és a református temető itt is jókora távolságra esik egymástól. Kistoronya vallási szerkezetében a kolera és az azt követő feltételezhető vándormozgalom nem hozott olyan jelentős változást. A századforduló után azonban – és ezt jelzik a református anyakönyvek is – igen jelentős volt a népességbeáramlás. Olyannyira, hogy a negyvenes évekre a két település lélekszámban először a történelemben kiegyenlítődött, mintegy 800-800 fővel. Kistoronyamikrotársadalma mindeközben alapjaiban rendeződött át. A két katolikus népesség számban és részarányában is megerősödött, a 20. század negyvenes–ötvenes éveire már többségbe került. Annál is inkább, mert a reformátusok egy jelentős része ugyanezekben az években kilépett az egyházból és Jehova követőjévé vált. Számuk 80-100 fő körülire tehető, noha pontos adatok nem állnak rendelkezésre, hiszen szektaként sokáig nem ismerték el hivatalosan létezésüket: „A jehováknak akkoriban bujdosniuk kellett, a magyarok üldözték őket. A pincékben találkoztak.” Valószínű, hogy a harmincas években kilépők egy része visszatért a református egyházba, erre utalhat, hogy 1941-ben mintegy félszáz fővel megnövekedett a reformátusok száma.

Az országos politika jelenléte tehát a helyi vallási-felekezeti viszonyok alakulására is kihatott, mégis azt mondhatjuk, hogy a felekezetek közti hangsúlyeltolódások alapvetően demográfiai okokkal magyarázhatók. Nem úgy a nemzetiségi hovatartozás, amely szinte értelmezhetetlen a statisztikai adatok tükrében. A korábban ruszin–magyar Nagytoronya az 1910-es népszámlálás szerint már szinte teljes egészében magyar anyanyelvű (a statisztikában „tötként” bejegyzett szlovák anyanyelvűek száma 171), 1930-ban már szlovák többségű, 1941-ben megint magyar, 1949-ben pedig szinte teljes egészében szlovák. Kistoronyán kisebb kilengésekkel ugyan, de hasonló ingamozgás figyelhető meg.

Mint szerte Közép-Európában, 1944–1945 a két település életében is tragédiákkal terhes fordulatot hozott. A zsidóság deportálása számszerűleg csak néhány családot jelentett, de ez a néhány család volt az, amely mézárosként, boltosként, kocsmárosként és földbérliként a két falu kiskereskedelmét irányította. „A mai posta volt a kocsmá, az is zsidó ház volt, a (református) templom alatt volt a hentes. Kóser módon vágott. A Pince utcában rituális fürdő is volt. Nemrég még látszottak a kövek, de már el lett planírozva. Mihaliban[Michalovce] és NoveMestoban voltak inkább a zsidók többen.” A statisztikák szerint a két Toronyán összesen 30-40 zsidó élt a vészorszak előtti években. Néhányuk visszatért ugyan, de hamar tovább is állt egykori falujából. Évszázados jelenlétükre csak a temető emlékeztet, kint

az erdőben, már a falutól látótávolságon is túl. A sírkövek körüli két méter magas betonkerítés a vandalizmus megfékezését szolgálja. A falak azonban mást is jelezhetnek. Például emlékeztethetnek arra a társadalmi elkülönülésre, ami a falusiak (keresztények) és a zsidók között lehetett, s amely legalább annyira volt vallási, kulturális eredetű, mint életmódbeli: a mezőgazda paraszt és a kereskedők közötti távolság. A visszaemlékezések szerint a zsidók az uradalom szőlőinek bérlőiként is jelen voltak a faluban, ami ismerve a zsidóság aktivitását Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkultúrájában, korántsem volna meglepő.⁴⁷ Bővebb adatot erről azonban nem találtam.

A zsidóság deportálását néhány magyar család és családfő elhurcolása követte. „Édesapámat elvitték, meg még öt-hat magyar családfőt. Édesapámnak volt kilenc levante tanítványa, őket is vitték. Azt mondták néhány napos munkára. Évek múltán, halálos betegen térhettek csak vissza.” A nagytoronyai református temetőben felállított emlékkő őrzi neveiket. Voltak, akik nem várták meg a kitelepítést, maguktól menekültek el. A kitelepítések számbelileg nem voltak ugyan jelentősek, de a magyar közösség vezető és mintaadó személyiségeit érintette. A reszlovakizáció részeként néhány éven át a református anyakönyveket is szlovákul vezették. Óhatatlanul adódik a kérdés, vajon nem ezek az évek határozták-e meg a későbbi szülői, nagyszülői nyelvi-identitásbeli stratégiát, azt, hogy a szülő a gyerekével, nagyszülő az unokájával nem akart, vagy nem mert magyarul beszélni. A visszaemlékezések szerint Nagytoronyát érintette erőteljesebben a kitelepítés, és itt játszódtott le hamarabb a nyelvvesztés folyamata is. Mikor erre konkrétan rákérdeztem az egyik adatközlőnél, határozottan nem volt a felelet: „Nem a kitelepítés volt itt a lényeg! Akik onnan visszajöttek és a családjaik is, mind református magyarok maradtak.” A válasz pikantériája persze éppen az, hogy a családban, ahol ez elhangzott a mai 30-40 éves középgeneráció már nem beszél magyarul, sőt a református egyházból is kilépett.

A falu identitásváltását a kérdezettek igyekeztek a maga természetességében felfogni, ugyanakkor néhány elejtett megjegyzésből sejthető, hogy a kérdés mögött komoly érzelmi feszültségek vannak. „Nem mondják, de azért bántja őket, hogy ilyenek lettek a gyerekeik, unokáik. Nem jártak templomba, nem tudnak magyarul. Nehéz ezt elrendezni.” „Ismertem egy nénit, nagyon rosszul beszélt szlovákul. Na, ő magyarul beszélt az unokájához, de csak azért, hogy a szülők ne hogy ráfogják, miatta beszél hibásan az iskolában szlovákul a gyerek.” Érdekes, hogy a nagytoronyai gyülekezet évszázadokon át kisebbségi létben formálódó habitusa a 20. század kisebbségi helyzetéhez nem tudott alkalmazkodni. Talán éppen azért, mert kisebbségi létét egy olyan endogám kulturális habitusra építette, amely a modernizálódó hatvanas években, az ingázás és a fiatalok tömeges elvándorlásának idejében egyszerűen nem volt fenntartható.

Kistoronya pedig talán éppen azért maradhatott meg kompaktabb szórvány közösségként, mert legalább a 20. század elejéig visszavezethető hagyománya volt a vegyes házasságnak, az abból következő vegyes nyelvű és identitású családoknak. Kistoronya helyzete e szempontból talán könnyebb volt, de mint általában a történeti jelenségek tekintetében, itt is csupán évtizedes időeltolódásról, mintsem külön útról beszélhetünk, és a mai folyamatok ismeretében aligha kérdéses, hogy Kistoronyán is el fog tűnni a magyar nyelv. Nagytoronyán azt mondhatjuk, hogy gyakorlatilag már teljesen lezárult a nyelv- és identitásváltás. A kérdőív válaszadói közül alig öten jelölték meg a magyart anyanyelvként, ők is jellemzően a háború előtt született nemzedék tagjai. Kistoronyán a válaszadóknak több mint negyven százaléka jelölte meg anyanyelvként a magyart, ám a magyarok átlag életkora húsz évvel meghaladja a szlovákokét.

Az utolsó évtized, mikor a magyar nyelv még természetes közege volt a családon belüli kommunikációnak, az ötvenes évekre tehető. Ám ez a ma már nyugdíjas generáció is csak a nyelvet sajátította el, nemzeti identitásában inkább szlováknak tartja magát. A nyelvi-nemzetiségi asszimiláció általános trendjét csak árnyalja, de alapjaiban nem kérdőjelezi meg, ha megemlítjük, hogy Kistoronya szlovákká válásában nem kis része van a ténynek, hogy a környékről, illetve Kassáról beköltözők (a népesség kb. 20-30 százaléka) szinte kivétel nélkül szlovák.

A szocialista évtizedekben nemcsak a magyarok és nemcsak a reformátusok, de általában a falu minden lakója a változások addig elképzelhetetlen tempójához kellett hozzászokjon. Az ötvenes–hatvanas éveket valóságos építési láz jellemezte. A gróftól, nagygazdától elvett telkek kimért házhelyein gyorsan nyújtózkodtak a falvak. Kistoronya egyutcás faluból keresztutcássá növekedett. „Már régebben építkeztek lenn az új soron. Itt a Királykán csak az ötvenes évek végétől.” Nagytoronya főként az országút mentén bővült. Összességében azonban még ez a növekedési ütem sem változtatta meg alapjaiban a falvak méretét. 1945-ben a két településen összesen mintegy 280-300 lakóház állott, mely kb. 25 százalékos növekedést produkálva a hetvenes évekre 370 körülire emelkedett. A hetvenes évektől azonban már bajos volt építési engedélyhez jutni. „Letiltották az építkezést. Mindent Csörgőre akartak telepíteni. Mi úgy tudunk építkezni, hogy azoknak, akik az állami gazdaságba jártak, lehetett építkezni, másnak nem.” A helyi krónikába bejegyzett 1980-as népszámlálási adatok szerint az akkori lakásállományt nézve 1946–60 között 115, 1961–70 között 96, míg a hetvenes években mindössze 35 új lakás épült (a két Toronyát egyként számolva, hiszen 1964-ben a két települést hivatalosan egyesítették, 1990 óta újra önállóak).⁴⁸A megtorpanás tehát egyértelmű.

Az ötvenes években született nemzedék exodusszerűen hagyta el a falut. „A mi gyerekkorunkban még kétszer fordult a busz, hogy átvigyen minket Csörgőre. De az osztályunkból egy kezemen meg tudom számolni, hányan maradtunk itthon. A legtöbbben Kassára mentek.” 1961-ben még 1770, 1970-ben 1603, 1980-ban 1268 fő élt a két Toronyán, de utóbbi adat is túlzó, mert a jelenlévő lakosság márcsak 1208 volt. A további csökkenés pedig már akkor látszott, hogy megállíthatatlanul bekövetkezik. 1980-ban már csak 40 tíz év alatti gyerek élt a faluban.⁴⁹ A református egyházi anyakönyvekben látunk egy átmeneti időszakot is, mikor a család már a városban élt, de még a faluban kereszteltette meg a gyermekét. A házasságok száma azonban a hatvanas-hetvenes évektől drasztikus visszaesést mutat, nem beszélve az 1990-es évekről, mikor elvileg házasulandó korba lépett volna a hetvenes évek nemzedéke.

A népesség csökkenése nem minden felekezetet érintett azonos mértékben. Érdekes módon a század közepe óta a legnagyobb visszaesést a kistoronyaigörögkatolikusok szenvedték el, ami nagy szerepet játszhatott abban is, hogy Kistoronya összességben gyorsabb ütemben zsugorodott a szocialista évtizedekben, mint szomszédja. A rendszerváltás után azonban megfordult a helyzet, Kistoronya népessége stabilizálódott, miközben Nagytoronya minden felekezetét érintő módon fogyatkozott. Úgy tűnik azonban, hogy a népesség fogyása hamarosan leáll, illetve elfogadható szinten stabilizálódik. A két Toronyán 2011-ben összesen 119 tizennégy év alatti gyerek élt, ami a népesség pontosan tizennégy százalékát tette ki.⁵⁰Ez a szám abszolút értékben is magasabb, mint volt 1980-ban (akkoriban 102 gyerek élt a jóval népesebb községekben). „Idén [2016. november] két keresztelő volt és nem volt temetés. Ha Isten is úgy akarja, év végéig már csak kihúzzuk valahogy. Sok-sok éve nem volt ehhez hasonló esztendő.” Házasság, keresztelő és a temetés. Az egyházközség anyakönyveiben ez a három esemény volt a három alapeleme annak a szerkezetiségnek, amely a családokban élő egyházközséget meghatározta, és bármerre is haladjon a világ, végső soron ez a három esemény fogja meghatározni a jövőt is.

	róm. kat.	görkat.	ref.	Össz. (+ izr., ev.)		róm. kat.	görkat.	ref.	Össz. (+ izr., ev. jehova)
1880	147	257	174	594		92	141	293	575
1910	219	327	195	762		132	126	291	567
1921	212	262	182	675		141	139	281	615
1930	269	263	192	749		179	163	290	702
1941	278	302	198	807		222	183	344	836
1991	156	256	105	575		121	59	129	479 (73 egyéb)
2011	132	182	79	412		147	76	123	436 (31 jehova)

Forrás: Szlovákiai Magyar Adatbank <http://telepulesek.adatbank.sk/> 03.01.2017

(Zárszó), „Szépen beindult a borocskázás. Ültettek új fajtákat, van minden évben nyitott pincék fesztivál, vonattal jönnek az emberek Kassáról.” A nagytoronyai pincesor az elmúlt évtizedben annak rendje és módja szerint mindenféle támogatásból megújult. A csúf betonoszlopok eltűntek és persze lett színpad is. A pincékbe azonban nehezebb lejutni, mint tíz éve. A régi öregek még azért jártak ki a pincébe, hogy találkozzanak ezzel-azzal, leginkább a szomszédokkal, ha meg idegen jött, hát vele. Most viszont azt is nehéz megmondani, ki az idegen.

A kassai rendszámú csupa csillogás autóból lezserül öltözött vállalkozó száll ki. Először csak nevet esetlen szlovák kérdéseimen, de látva kitartásomat lehív a pincébe. Minden olyan, mint ahogyan egy divatos bormagazinban a hangulatos pincéket ábrázolni szokás. Földbe süllyesztett világítás, csinos kőszobor barokk Nepomuki János stílusban, beugrások a falban egy-egy díjat nyert tokaji aszúval. A látvány csúcspontja a hordósor, mely végképp elbűvölni hivatott az ide érkezőt. Milliókba kerül és milliókat hozhat a tokaji borospince, amely fő feladata az üzletfelek meggyőzése.

Az új Toronya itt formálódik vagy, hogy stílusosak legyünk, inkább forr a föld alatt. Aki Kassáról eljön ide, az a bor, a pincék és a táj miatt jön. A református templom alatti egykori nemesi házak már szinte mind városi tulajdonosok kezében van. Főorvos itt, rektor ott, vállalatvezető amott. A falusiak persze sokszor túloznak, de tény, hogy az értelmiségi Kelet-Szlovákiát elfogta a honvágy egy emberöltővel korábbi falusi múltja iránt. A romantikus vidéki idill, ahogyan a szociológusok nevezik a vidék új arculatát, ott van a kertekben felállított túlméretezett kemencében, amely persze csak grillezni való, a tornácra kihelyezett népművészeti dekorációban, a mosogatógépbe nem való, ezért nem is használt festett agyagedényben. De már érzik a második „kassai” nemzedék, akit fárasztanak ezek a díszletek, és kipofozott parasztház helyett garázkapukkal ellátott „új amerikai” családi házat épít magának.

Érdekes módon a kassaiak kitelepülése és vele a régi falu átalakulása, megint csak Nagytoronyát érte el elsőként. A pincesoron már művészeti alkotótáborokat is rendeznek, kassai vendégek mellett lengyel, belorusz és ukrán képzőművészekkel. Az alkotásaikból készült összefoglaló táblácska ott van feltűzve az egyik fa törzsére. Egy év alatt az időjárás a nyomatot kikezdi majd, s mint az évről-évre ismétlődő szüret, a művészek majd megint elkészíthetik toronyai impresszióikat. A mustra művészi értékelése messze meghaladná képességemet. Nekem igazából csak egy dolog tűnt fel. Hiába, hogy a pincesorról nyílik a legszebb rálátás a református templomra, hiába a felkelő nap szinte mennyei ragyogása, amely a világos templomfalakról verődik vissza, egyetlen képzőművészt sem ihletett meg a látkép. De óvatos vagyok, és nem magyarázok bele semmi többet, minthogy a művészek későn keltek, s jövőre már lesz kép a templomról is.

JEGYZETEK

---

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Támogatáskezelő Egyházi és Nemzetiségi Támogatások Osztálya, Református Reformáció Emlékbizottság, a reformáció 500 éves jubileuma emlékévé részeként, a nevezett intézmény támogatásával valósulhatott meg. Azonosító szám: REB-16-1-KUTATAS-0006.

1 Lásd összefoglalóan vallás és társadalom viszonyáról: Tomka Miklós: Vallás és társadalom Magyarországon. Bp., 2006.

2 A szociológiai jelenségek történeti elemzésének máig meghatározó hazai kiindulópontja lehet: Hajnal István: Történelem és szociológia (1939). Újra kiadta: Glatz Ferenc (szerk.), Technika, művelődés. Bp., 1993, 157–204.

-
- 3 Tökéczki László: Kálvin hatása a magyarságra és a magyar politikára. In Fazakas Sándor: Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról. Bp., 2009, 367–377.
  - 4 A tudományos szociográfia műfajáról lásd: Sükösd Mihály: A szociográfia útjai. Kortárs, 1963/8. 1255–1258.
  - 5 Bartha Ákos: Közelítések a szociográfia fogalmához, Forrás, 2013/5. 90–99. A kutatásnak a két Toronyán is alkalmazott módszertanának elméleti alapjairól lásd bővebben Tamáska Máté: Az építészeti örökségalkotás útjai – három vidéki település épített örökségének szociológiai értelmezése. PhD doktori értekezés, ELTE, Bp., 2012. A doktori értekezés adatgyűjtő fázisának részeként került sor a két Toronya kérdőíves vizsgálatára is (2007. tavasz), de az adatok kiértékelésére akkor nem került sor.
  - 6 Gyáni Gábor: Emlékezés és oralthistory. Inuó: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Bp., 2000.
  - 7 Bagdi Róbert – Demeter Gábor: Nyelvhatár-változás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján. Tisicum: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XIV (2004), 359–383. Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Bp., 1998. T. Sápos Aranka: A Töketeresbesi Járás népességfejlődése a dualizmus korában. Kassa, 2003. Tátrai Patrik: Az etnikai és vallási identitás földrajzi vetületei Szlovákiában. Kisebbségkutatás, (16. évf.) 2007/2. 290–320. Tamás Edit: A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc, 1999, 267–284. Tökéczki László: Magyarország vallás(felekezeti) földrajzi alakulása 1949 és 2001 között. In ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor (szerk.): „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” : Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Bp., 2012, 525–530. Viga Gyula: A bodrogi közti kultúra és társadalom változása a 19–20. században. Bp., 2008.
  - 8 Ispán Ágota Lídia: A város vidéke: a falusi lakosság életmódváltása 1945 után az urbanizáció hatására. PhD-dolgozat, ELTE, Bp., 2015. Kovách Imre: A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Bp., 2012. Kovács Ervin: Regionális tagozódás Szlovákiában. Tér és Társadalom, (14 évf.) 2000/2–3. 239–244. Mezei István – Hardi Tamás: A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. Tér és Társadalom, (17. évf.) 2003/4. 127–155.
  - 9 A templom építéstörténetének legrészletesebb dokumentációját lásd a 2004–2009 közötti felújítást tudományos előkészítő anyagában: Jan Krcho: Architektonicko-historický výskum... (Reformovaný kostol, Veľká Trňa), Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, číslo 226, Bratislava, 2004.
  - 10 Az 1990-ben alapított J & J Ostrožovič borászat a maga 50-70 hektárnyi szőlőjével nemzetközi viszonylatban is jelentős családi üzemnek számít.
  - 11 Žadanský, Juraj: Z dejín a súčasnosti, tokajskéhovinohradníctva a vinárstva. Trebišov, 2009.
  - 12 „A vidék erdős és hegyes. [...] A légkör hirtelen nyirkossá válik. Az uralkodó szín a kékeszöld, inkább sötét árnyalatban. A levegő melankolikusan párás, az ég fátyolos, a derült napok, főként télen élesek és üvegesek és a legszebb hónap a szeptember és a január.” Hamvas Béla: Öt Génusz. Inuó: A magyar Hüperion II. Bp., 2007, 7–176., idézet 28.
  - 13 Balassa Iván (Balassa M. Iván szerk.): Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991.
  - 14 Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1951.
  - 15 Boros László: Adatok Abaúj-Torna és Gömör és Kishont vármegyék 19. századi szőlő- és borgazdaságához. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIV, Miskolc, 2006, 295–309.
  - 16 A két község református **ekkléziájának** történetéről a sárospataki levéltári források és a helybeli presbiteri jegyzőkönyvek alapján írt szakdolgozatot: Pusztai Zoltán: A Nagytoronyai Református Keresztyén Anyae gyház története. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2001.
  - 17 Borovszky Samu (szerk.): Zemplén Vármegye. Budapest, 1905. Zemplén megye községei fejezetét írta: Vende Aladár. Bővebben lásd a helyismereti füzetet: Žadanský, Juraj – Horník, Štefan: Obec Veľká Trňa 1220 – 1995. Veľká Trňa, 1995.
  - 18 Krcho 2004, 31, lásd 10. lábjegyzet. Magyarul idézi Krcho Jánossal készült interjúban: Margittai Gábor, Major Anita: Arc nélküli szentek. Menteni a menthetőt: küzdelmes magyar műemlékvédelem határainkon túl (3.) Magyar Nemzet, 2006. június 24.
  - 19 A kelet-közép-európai nemzetállamok fejlődésében, s különösen Szlovákiában az egyház és a nemzet összefonódása makroszintű jelenség: Máté-Tóth András: „Szent nemzet”. A nacionalizmus mint civil vallás

-
- Kelet-Közép-Európában. In Hegedűs Rita et al. (szerk.): Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szeged, 2007, 153–168.
- 20 Pl. Nemzeti Örökség Program, Teleki László Alapítvány támogatásai.
- 21 A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház rövid története: <http://reformata.sk/mutat/379/>, 28.11.2016.
- 22 Lásd bővebben: Tamáska Máté: Hajnal István történelemszociológiája és a középkori építészet. Építés-építészettudomány, (34 évf.) 2006/3–4. 387–406.
- 23 A környék középkori birtokviszonyairól lásd: Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. Történelmi Szemle, (35. évf.) 1993/1–2. 1–58.
- 24 Gyurkó János: Árpád-kori templomok a Kárpát-medencében. Érd, 2006. Kollár Tibor (szerk.): Középkori egyházi építészet Szatmárban: Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben. Nyíregyháza, 2011. Marosi Ernő: Magyar falusi templomok. Bp., 1975.
- 25 Berecz Ágnes – Tenke Sándor (sorozatszerk.): Magyar Református Egyház Javainak Tára: Szlovákiai Református Keresztyén Egyház II. Debrecen, 2007, 172–180.
- 26 Gilyén Nándor – Mendele Ferenc – Tóth János: A Felső-Tiszavidék népi építésze. Bp., 1975. (Szakrális épületek fejezetet írta Gilyén N.).
- 27 Az 1811-es vizitáció szerint a templom harangja az 1700-as évek közepén került a toronyba, lehetséges, hogy ennek kapcsán kellett megerősíteni vagy (megépíteni?) a tornyot. A forrásra hivatkozott: Žadanský, Juraj: NačrtdejnobceMaláTrňa. MaláTrňa (évszám nélkül, 2006 körül).
- 28 Bővebben: Krcho 2004, lásd 10. lábjegyzet.
- 29 A katolikus és protestáns építészet közötti különbségekről lásd: Kleineisel János: Házak, emberek, társadalmak. Budapest, 1981. A magyar kálvinista építészet azonban annyiban más, mint a nyugat-európai, hogy míg ott a puritanizmus tudatosan vállalt értékrend, mely jelentős tökefelhalmozás mellett is megtartotta hatását, addig nálunk a kálvinizmus kisebbségi egyházként a 17–19. században szűkös anyagi lehetőségei mellett alakította ki egyszerű, a népi építészet formavilágával rokon építészeti karakterét. A magyar protestantizmus szellemiségéről, illetve gazdasági lehetőségeiről lásd Kovács György: Protestantizmus és kapitalizmus: Magyar gazdaság- és eszmetörténeti tanulások. Szeged, 2011.
- 30 Közli: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, <https://library.hungaricana.hu>, 28.11.2016.
- 31 Végül több birtokváltás után az utolsó tulajdonosok az 1920-as impériumváltás előtt Nagytoronyán a Széchenyiek, Kistoronyán a Hardenbergiek voltak. Csátár István – Ölvedi János: A visszatért Felvidék. Adattár. Bp., 1939, 45., 57.
- 32 Közli: Žadanský 2006, 18, lásd 28. lábjegyzet.
- 33 Mappa possessionis Nagy Toronya. Országos Széchenyi Könyvtár [TK 813], 1780. Megtekinthető: <https://maps.hungaricana.hu/hu>, 28.11.2016.
- 34 „Marikovszky (Marichovszky) M. György 1611-ben nyert címeres nemeslevelet, mely Zemplén és Gömör vármegyékben hirdettetett ki. Az 1754-55. évi összeírásban György és János vannak Zemplén vármegye nemesei közé felvéve. Nagy és Kistoronyán volt birtokos. Pál, jelenleg terebesi orvos.” Borovszky 1905, 534, lásd 18. lábjegyzet. További tisztségeket betöltő családtagokat említ meg: Csíkvári Antal (szerk.): Zemplén vármegye: Vármegyei Szociográfiák 11. Bp., 1940, 144. Illetve az 1945 utáni időkből: Szőke József – Viczián János (szerk.): Ki kicsoda Kassától Prágáig. Szekszárd, 1993, 224.
- 35 A fürdőhely az európai nemesség történetében kiemelten fontos intézmény már a középkortól kezdve, de széleskörű elterjedése a mobilitási lehetőségek bővülésével a 19. században következett be. A hagyományos fürdőhely kiemelt funkciói közt tartozott a társadalmi érintkezések, a kulturális élet fellendítése is. Lásd: Orte und Landschaften der Muße, Freizeit und Erholung. Konferencia: 2016. szeptember 21–24. ARKUM 43, az előadások kötetben előreláthatóan 2017-ben jelennek majd meg.
- 36 Mappa possessionis Nagy Toronya. OSZK TK 813, 1780.
- 37 A két Toronya a 18. század elején is népes községnek számított. Az 1720-as adózói összeírás alapján a nevek többsége magyar hangzású. MNL online adatbázisa: <http://adatbazisokonline.hu/>, 02.12.2016.
- 38 Kistoronyán 1900 és 1920 között mintegy negyven házasság kötött, ennek kb. negyede (11) vegyes (ide értve a Nagytoronyáról történő néhány beházasodást is). Érdekes továbbá, hogy míg közvetlenül a századfordulón még ritka volt a vegyes házasság, utána 1906–1909 között nem volt házasság, majd a vegyes házasságok a tízes években általánossá válnak. Ennek okairól egyelőre csak kérdéseket tudnánk feltenni. Forrás: Református Egyház Anyagkönyve, Nagytoronyai Lelkeszi Hivatal.

-
- 39 Cserép, pala v. bádóg: NT 58 KT 11; zszindely v. deszka NT 31 KT 60; nád v. Zsuo NT 90, KT 48. Összesen: NT 179, KT 119. 1910. Évi Népszámlálás 5. Részletes demográfia (1916), <https://library.hungaricana.hu>, 02.12.2016.
- 40 A térség népi építészetéről lásd: Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula: Népi Építészet a Kárpát-Medence észak-keleti térségében. Miskolc–Szentendre, 1999.
- 41 Az uradalmak építészetéről, hazai irodalmáról lásd részletesen Tamáska Máté: Falvak az uradalmak helyén. Bp., 2013. Nagytoronya és Kistoronya ugyanakkor nem nevezhető klasszikus értelemben uradalmi falunak, inkább olyan paraszti községnek, amelynek szerkezetét az uradalmi majorság alapvetően befolyásolta.
- 42 Viga Gyula: A gazdaság, társadalom és kultúra változása a Bodroglók 18–20. századi műveltségében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLI Miskolc, 2002, 389–405., 397.
- 43 A Csehszlovák földreformról lásd: Simon Attila: Telepítések Dél-Szlovákiában a két világháború között. Korall, 2004. 18. sz. 30–47.
- 44 Borovszky 1905, 68, lásd 18. l. ábrát.
- 45 A kutatóállomásról lásd: Juraj, Žadanský – Ján Brindza: Tokajskévínogradníctvo a vinárstvo na Slovensku. Nitra, 2002.
- 46 A leginkább érintett vármegyék közt ott találjuk Torna, Nógrád, Sáros, Bács, Borsod, Ung, Abaúj, Bereg és Gömör mellett Zemplént is. Máday Lajos: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873). KSH NKI kutatási jelentései 9. Bp., 1982, 31.
- 47 Mislovics Erzsébet: Vázlatok a középkori és 18. századi magyarországi zsidóság történetéből. Aetas, (24. évf.) 2009/4. 139–155.
- 48 A statisztikai adatokat a falukrónikából emeltem át, melyet a polgármesteri hivatalban őriznek és vezetnek.
- 49 Uo.
- 50 Szlovákiai népszámlálási adatok megtekinthetők: <https://slovak.statistics.sk/DATAcube> adatbázisban, 02.12.2016.